

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

HAJNÓCZI GÁBOR

A Róma nyílt város magyar szereplője

Mindannyian emlékszünk Rossellini filmjének a németek börtönében játszódó képsoraira, ahol halálra kínozzák az ellenállás egyik vezetőjét, hogy vallomásra bírják. Ugyancsak előttünk van a szintén letartóztatott fiatal pap alakja, főként elborzadt arc kifejezése – a fiatal Aldo Fabrizi megrázó alakításában – amint kénytelen végignézni társa szörnyű szenvedéseit. Alig vagy egyáltalán nem tudjuk viszont felidézni azt a magas szőke fiatalembert, aki a harmadik fogságba esett ellenálló, és aki – elkerülendő társa borzalmas sorsát – öngyilkos lesz a börtönben. Amikor jelentik a történeteket a kihallgatást vezető SS-tisztnak, az megvetően csak ennyit mond: „Idiot”. Így fejeződik be az „osztrák dezertőr” (a filmben nincs neve csak *disertore austriacoként* szerepel) élete, és egyben annak a színésznek a szerepe, aki a történetben igen jelentős alak, hiszen a – többségükben amatőr – szereplők listáján Don Pietro Pellegrini (Aldo Fabrizi), Pina (Anna Magnani), Manfredi mérnök, az ellenálló csoport vezetője (Marcello Pagliero) után a negyedik.

Ez a filmbeli osztrák fiatalember azonban mégsem volt „Idiot”, hiszen a történet szerint harcolt a német megszállók ellen és életét áldozta Róma szabadságáért. Még inkább hősnek tekinthető, mivel tudjuk, hogy számára a filmbeli figura megszemélyesítése nem pusztán szerep volt csak, hanem a nem sokkal korábban ténylegesen végigcsinált konspiráció és börtön újraélését jelentette. Számunkra ezen felül az ad különös jelentőséget a római ellenállás e külföldi résztvevőjének, a filmbeli *disertore autriacónak*, hogy valójában nem is osztrák, hanem magyar volt, és Tolnay Ákosnak hívták.

Jóformán még tartott a háború, amikor a *Róma nyílt város* forgatása zajlott, így a világhírességre adott egyik első, ha nem egyenesen az első művészi reakciónak tekinthető. Híres is lett hamarosan, az elkészültét követő évben, 1946-ban a cannesi filmfesztiválon Arany Pálma díjat kapott, és bekerült a minden idők legjobb filmjeit jelentő ún. „brüsszeli 12” közé. Rossellini világhírű lett, olyan rendezőkkel került egy sorba mint Griffith, Orson Welles és mások. Azt hihetnénk, hogy ez a nagy siker elismerést és érvényesülési lehetőséget hozott a Rómában emigránsként élő Tolnay Ákosnak, aki – mint láttuk – a film egyik fontos szereplője volt. Még inkább valószínűnek tűnik ez a feltételezés, ha tudjuk, hogy nem csupán szereplőként működött közre a mű létrehozásában, hanem mint forga-

tőkönyv-író is, hiszen ő tulajdonképpen nem színész, hanem újságíró és író volt. Mégsem így történt, sőt ha lehetséges, akkor éppenséggel ennek az ellenkezője. Számára egész további életében a film utólag eggyé vált a kudarc, a csalódás és a keserűség érzésével. A későbbi években úgy tekintett vissza rá, mint a tiszta érzelmek, a lelkesedés elárulásának, a barátok iránti bizalomban való csalódás és mint az egyéni érdekek mindenek fölé helyezésének keserűen megtapasztalt példájára.

Tolnay Ákos újságíró és író volt, fiatalon Párizsba került, és onnan tudósított több fővárosi lapot. Innen Madridba, majd Rómába ment, ahol folytatta tudósítói tevékenységét. A háború Rómában érte, itt élte át a „nyílt város”, majd a német megszállás, végül az ostrom és a felszabadulás tragikus és felemelő időszakát. Érezte, hogy történelmi események tanúja, és igyekezett mindenhol ott lenni, és mindenről tudni. Csoda-e, ha a nagy eszmék iránt lelkesedő fiatalembert aztán magával ragadta a német megszállók ellen megszerveződő római ellenállás, amelynek aktív résztvevője lett. Ebben a lelkesült és heroikus vállalkásban természetesen benne volt a lebukás, a börtön sőt a halál kockázata is. Az események végül Tolnayt sem kímélték meg a letartóztatástól, noha neki nem kellett elszednie a filmben ábrázolt borzalmakat, mivel nem a Via Tasson lévő SS-börtönbe, hanem a Regina Cielibe vitték, amely olasz börtön volt. A németek az ellenállás elleni represszió során a brutalitás, a kegyetlenség rettegett szimbólumává tették a Via Tasson állt börtönt, amelynek a film idézett sokkoló képsorai igyekeznek drámai erejű bemutatását adni.

A film ötletének születését, és a munkálatok első korszakát úgy képzelhetjük el, mint egy lelkes, euforikus közös munkálkodást, amelyben a vállalkozás köré összesereglett, többnyire fiatal művész mindegyike igyekezett a maga tehetségének legjavát adni. A már megismerteken kívül ott találjuk a „stáb”-ban a fiatal Fellinit is. Mindegyikük közös élménye volta háború túlélése, az átélt tragikus és felemelő események még friss emléke, az elvesztett társak halála miatt még sajnó fájdalom, de egyben a győzelem, a harc sikerének boldog tudata is, a mámorító érzés, hogy ha a maguk módján, de hozzájárultak a németek kiűzéséhez, és hogy a Via Tasson vállalt áldozat nem volt hiábavaló. Ma már lehetetlen tudni, hogy a film munkatársi gárdájából ki vett részt ténylegesen az ellenállásban, de az egy Tolnay Ákos bizonyosan. Kétségtelen, hogy benne munkálhatott legerősebben a vágy, hogy a megélt eseményeknek művészi kifejezést adjon, hogy megörökítse a római nép hősiességét, és hogy ismét kimondja a hazáját és szabadságát védő ember küzdelem nagyszerűségének örök igazságát. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy Tolnay Ákos a film forgatókönyv-írója, vagy legalábbis egyik forgatókönyv-írója volt.

Az alkotógárdán belüli harmónia azonban egy idő múlva fokozatosan kezdett eltűnni. Nyilván személyes ellentétek jelentkeztek, de nem hagyható figyelmen kívül a várható erkölcsi és anyagi siker miatti, már ekkor jelentkező személyes érdekek lappangó érvényesítése sem. Tolnay mindenesetre egy idő után érzete, hogy mind távolabb kerül a film munkálataitól, amelyeket a rendező, Rossellini egyre önállóbban irányít. Tolnaynak a rendezőhöz fűződő viszonya elhidegült, sőt megromlott, nyíltan érezte ugyanis, hogy az igyekszik őt a mű alkotói közül eltávolítani. Kísérletei, hogy visszanyerje eredeti

befolyását az alkotógárdában, rendre meghíúsultak. Részvétele a vállalkozásban végül lényegében a „disertore austriaco” szerepére korlátozódott, és mivel a film felvételei lassan a befejezésükhöz közeledtek, szinte alig maradt valami kapcsolata a készülő filmmel. Végül egyetlen dologban maradt némi bizodalma, és ez a letartóztatási jelent felvétele volt, amelyen neki mindenképpen jelen kellett lenni. Azt remélte, hogy ez valamilyen módon még eszköz lehet a kezében, amivel esetleg jobb belátásra bírhatja a rendezőt.

Várakozásában azonban csalatkoznia kellett. Többé nem hívták a forgatásra, és aztán később megtudta, hogy a letartóztatási jelenetet végül – nélküle – leforgatták, amelyen a „disertore austriaco” végig háttal látható. Itt fejeződött be Tolnay Ákos számára a *Róma nyílt város* forgatása.

A többi már filmtörténet. A film, a rendező, a szereplők világhírűek lettek. Rossellinié mellett Anna Magnapi és Aldo Fabrizi színészi hírneve szintén túlszárnyalta Itália határait. Már említettük a cannesi díjat, amihez tegyük még hozzá, hogy Oscar-díjra is jelölték.

Tolnay Ákos neve nem szerepel a film forgatókönyv-írói között (szerepel viszont, többek között Rossellinié és Fellinié), és a film sikere az ő számára nem jelentette egy forgatókönyvírói karrier kezdetét. Rómában élt továbbra is még hosszú évtizedekig, de a *Róma nyílt városra*, amit élete nagy élményének és kimaradt nagy lehetőségének tekintett, soha nem tudott bölcs megnyugvással visszaemlékezni.

1 Vö. az *Übersetzungswissenschaft – eine Neuorientierung: zur Integrierung von Theorie und Praxis* kötet tanulmányait, hrsg. Mary SCHNELL-HORNBY, Tübingen, Francke Verlag GmbH, 1986. stb.